

Asudə vaxt

● İlqar HÜSEYNOV,
kulturologiya elmləri doktoru

mədəniyyətinin formalaşmasında milli və dünyəvi ənənələrin rolu

Insanların asudə vaxtının bədii-emosional vasitələrlə müşayiət olunmasının tarixini qədim adət və ənənələrin yarandığı və təşəkkül tapdığı dövrlərlə əlaqələndirmək lazımdır.

İnsanlar bütün təbiət hadisələri haqqında fəvqəltəbii ideyalar, baxışlar yaradarkən bədii-emosional münasibətlərini də gizlədə bilməmiş, təbiətə və cəmiyyətə kütləvi şəkildə təsir etmə ənənələrini yaratmışlar.

Bu ənənələr təkamül etdikcə asudə vaxt mədəniyyətini də formalaşdırmış, onu bədii-estetik və başqa yaradıcılıq tələbatının ödənilməsi həddinə çatdırmışlar. Keçirilən mərasimin, bayramın dini ideoloji məzmunundan asılı olmayaraq insanlar bu aksiyaları yerinə yetirərkən əylənmiş, mənəvi ra-

hatlıq tapmışlar. Adət və mərasimlər onları bir anlıq emosional vasitələrinin təsiri ilə fiziki, zehni iş payğularından uzaqlaşdırmış, dincəlmək, əylənmək, şənəlmək, müstəqil yaradıcılıq proseslərinə qoşulmaq kimi ənənəvi asudə vaxt xüsusiyyətlərinin formalaşmasına təminat yaratmışdır.

Tarixin müxtəlif dövrlərində dünya alimləri asudə vaxt mədəniyyətinin əsas momentlərini təhlil etmiş, onun bədii-emosional sahələrini "oyun vəziyyəti" kimi anlatmağa çalışmışlar. Platon oyun kosmosundan danışmış, İ.Kant estetik "oyun vəziyyəti" nəzəriyyəsi ilə söz açmışdır. Şillərə görə isə, insan yalnız oynadığı zaman insan hesab olunur. O da tarixin ilk mərhələsində yaranmış asudə vaxt mədəniyyətini "oyun mədəniyyəti" və bu mədəniyyəti insani münasibətlərin əsas komponentlərindən biri kimi qiymətləndirir.

Y.Xeyzinq isə bütövlükdə mənəvi mədəniyyəti "oyunayan insanın məhsulu" hesab edir. O, oyun xüsusiyyətlərinin poeziyada, miflərdə, mərasimlərdə təzahür etdiyini göstərir. Onun fikrincə, misteriyalar, bayramlar, karnavallar, festivallar, tamaşalar və s. əsasən oyun xüsusiyyətləri üzərində qurulur.

Yuxarıda adı çəkilən alimlərin fikirlərindən belə çıxır ki, asudə vaxtın mədəniyyəti onun bədii-emosional vasitələrindən çox asılı olmuşdur. İnsanlar oyun xarakterli hərəkət və vərdişlərini əsasən bayram və mərasimlərdə, karnavallarda, ailə və məişət ənənələrində tətbiq etmişlər.

Eyni zamanda oyun mədəniyyəti uşaq və yeniyetmələrin hərtərəfli tərbiyə mühitini yaratmışdır. Onların hərəkət və fəaliyyətlərindəki boşluq müxtəlif mənə və məzmunla doldurulmuşdur. Ənənəvi olaraq formalaşan asudə vaxt mədəniyyəti oyunlar üzərində təşəkkül tapmış, insanların hərəkət və düşüncələrini səmərəlilik prinsiplərinə uyğun olaraq tənzimləmək funksiyasını yerinə yetirmişdir.

Rus pedaqoqu Y.A.Komenski haqlı olaraq qeyd etmişdir ki, "külək olmadan od yanmadığı kimi, oyun, məşq, hərəkət olmadan da uşaq böyüyüb inkişaf edə bilməz. Oyun, hərəkət bir növ işdir, fəaliyyətdir".

Azərbaycanın tanınmış alimi M.H.Təhməsin də şəxsiyyətin formalaşmasında, hər bir fərdin fiziki və mənəvi cəhətdən inkişaf etməsində oyun mədəniyyətinin əhəmiyyətinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Onun

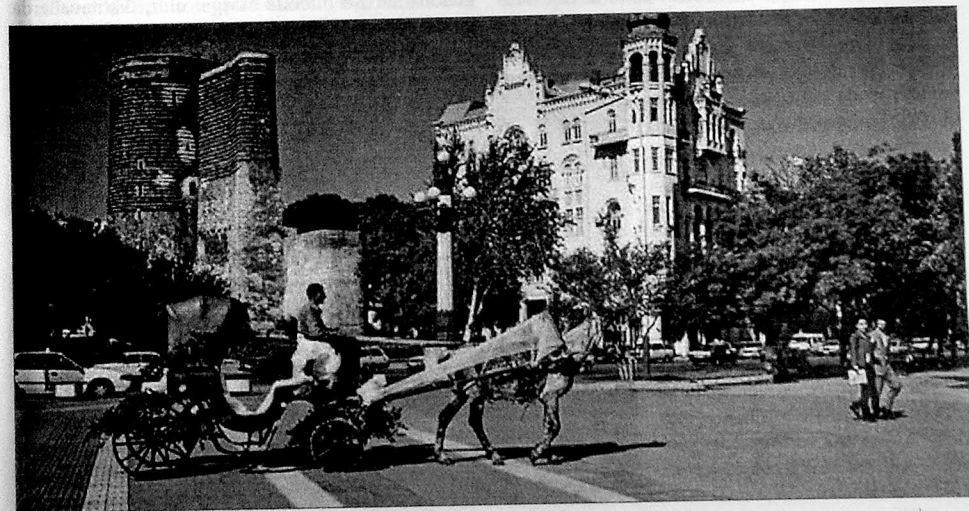
fikrincə, oyun da insan ömrü qədər çox qədim tarixə malikdir. Oyun tarixin hər bir dövründə insan həyatını zənginləşdirən sosial vasitələrdən biri olmuşdur. O, həm bədənin müxtəlif əzələlərini hərəkət etdirmiş, həm də hər bir insanın həyat fəaliyyətinin son anına qədər onun bütün ömrünü addım-addım izləmişdir.

Oyunun insan həyatındakı mənəvi hökmranlığı müasir dövr üçün daha aktualdır. Çünki müasir insanın həyat tərzini mənəvi inkişafın səviyəsindən, onun asudə vaxt mədəniyyəti mühitindən çox asılıdır.

Tarixən, ənənəvi olaraq formalaşan asudə vaxt mədəniyyəti elə bir sərvətdir ki, hər kəs ondan öz zövqünə, mənəvi tələbatına uyğun şəkildə istifadə edir. Burada insanın ictimai faydalı əməyə şüurlu hazırlığı, bədii-estetik xarakterli mənəvi keyfiyyətləri, intellekti, dünyaya, cəmiyyətə münasibətləri və s. özünü qabarıq şəkildə büruzə verir.

"Asudə vaxt ümumi vaxt büdcəsinin mütləq işlərdən azad edilmiş elə bir sərvətdir ki, həmin müddətdə şəxsiyyət öz fiziki, mənəvi vəziyyətini və mədəni səviyyəsini nəzərə almaqla özünə uyğun hərəkətlər variantı seçir. Bu həm də istirahət, yorğunluq aradan qaldıran fiziki, psixi və intellektual qüvvələri bərpa edən, sosial şərtlərlə müəyyənləşdirilmiş psixi-fizioloji prosesdir.

Lakin dünya miqyasında "mədəni asudə vaxt" anlayışının bir-birindən fərqlənən izahı mövcuddur. Keçmiş sovet kulturologiyasına əsaslanaraq demək

olar ki, "asudə vaxt -insanın işdən sonra, fizioloji və məişət tələbatlarının ödənilməsinədək (yemək, yuxu və s.), ailə və ictimai işlərin yerinə yetirilməsinədən sonra qalan vaxta deyilir".

İndi də Azərbaycanca mövcud olan bu tərif ABŞ, Fransa, İngiltərə və sair ölkələrdəki "mədəni asudə vaxt" anlayışının şərhindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Məsələn, ABŞ-da "mədəni asudə vaxt" mövcud şüurun vəziyyətini, onun cəmiyyətə münasibətini və məqsədini əks etdirən ali insan fəaliyyəti kimi başa düşülür. İngiltərədə isə "mədəni asudə vaxt" insanların psixi stresslərdən azad edən bir vasitə kimi dərk olunur.

Fransızların baxışlarına görə isə, "mədəni asudə vaxt" insanın gündəlik fəaliyyəti prosesində itirilmiş qüvvələrin yenidən bərpa olunması vasitəsi kimi anlaşılır.

Əslində "mədəni asudə vaxt" sözünün hərfi mənası latın sözü olan "Licere" sözündən götürülmüş, "sərbəst olmaq" mənasında başa düşülmüşdür. İngilislər isə bu sözü "mədəni asudə vaxt" kimi tələffüz etmişlər. Fəaliyyətdə mədəni asudə vaxt "qanundan azad olmuş qayda" kimi anlaşılmışdır. Yəni ingilislər asudə vaxtı müstəqil, azad fəaliyyətin təzahürü, realizə sahəsi kimi qiymətləndirmişlər. Yunanıstanda da mədəni asudə vaxt təzyiqdən azad fəaliyyətin bir forması kimi qəbul olunur.

Ümumiyyətlə, dünyanın müxtəlif ölkələrinin mədəni asudə vaxtı fəaliyyətinə olan münasibəti mahiyyət etibarilə bir-birindən fərqlənir. Bu ölkələrin çoxu mədəni asudə vaxt fəaliyyətinin mədəni əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirir, onun dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsinə şərait yaradır.

Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında dövlət departamenti mədəni asudə vaxtın təşkili üçün illə 240 milyon dollar miqdarında vəsait ayırır.

Bu vəsaitin hamısı kütlələrin istirahət və əyləncəsinin təşkili üzrə işlərə sərf olunur. İngiltərə dövlət departamenti mədəni asudə vaxt tədbirləri üçün 190 milyon funt sterlinq, Fransa isə 230 milyon frank pul ayırmışdır.

Təbii ki, adı çəkilən ölkələrdə kütləvi xalq bayramlarının, oyun və əyləncələrin təşkilinə xüsusi qayğı göstərilir. Bayram və əlamətdar günlərin bədii-emosional vasitələrinin

təşkili, onların teatrlaşdırılması işi xüsusi olaraq yaradılmış mədəni asudə vaxt klublarına və mərkəzlərinə həvalə olunur. Məsələn, İngiltərənin "Lordlar", "Smoking" kimi mədəni asudə vaxt klubları elitər təbəqənin istirahət və əyləncəsinə təşkil etmək üçün planlı şəkildə məzmunlu təşkilatı işlər görürlər.

Onlar istirahət və əyləncənin səmərəli olması üçün müxtəlif yaş qrupları üzrə bölgülər aparır, hər yaş qrupunun mədəni-sosial tələblərini əvvəlcədən proqnozlaşdırırlar.

Kiçik yaş qrupları üçün müxtəlif əyləncəli oyunlar, multiplikasiya filmləri və s. müəyyənləşdirirlər. Həmin differensial yanaşma üsulundan böyük mədəni asudə vaxtının səmərəli keçirilməsi üçün də istifadə olunur.

Ən maraqlısı odur ki, bütün mədəni asudə vaxt mərkəzləri müasir texniki vasitələrlə təchiz edilir. Mədəni asudə vaxt mərkəzlərinin texniki vasitələrinin alınması və onların realizə olunması işinin maliyyə məsələlərini xüsusi təşkilatlar və sosial institutlar yerinə yetirir.

Milli ənənə və mentalitet mədəni asudə vaxtın keçirilməsi prosesinə və məzmununa da təsir göstərir. Dünya miqyasında aparılan müşahidələr və elmi xarakterli sosioloji tədqiqatlar asudə vaxtın təşkilinin ənənələrə və mentalitetə söykəndiyini bir daha sübut edir.

Məsələn, aparılan sosioloji tədqiqatlar zamanı aydın olmuşdur ki, fransız və ya danimarkalı vətəndaşlar özlərinin asudə vaxtlarını daha çox kafe və barlarda keçirirlər. Braziliyalılar, meksikalılar, argentinalılar isə futbola məşğul olurlar, karnavallarda iştirak etməyi sevirirlər.

Ərəblər, yaxud pakistanlılar öz evlərində təbiiq yaradıcılıqla məşğul olmağı daha çox sevirirlər. Milyonlarla dindarlar isə kilsələrdə, məscidlərdə, sinaqoqlarda və başqa dini ibadət yerlərində keçirilən mərasimlərdə iştirak etməyə daha çox üstünlük verirlər. Azərbaycanlıların bir hissəsi isə çayxanalarda yaxınları ilə ünsiyyətə girməyə üstünlük verirlər.

Lakin ABŞ, İngiltərə, Kanada və başqa inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində mədəni asudə vaxt ənənələri özünü daha əhatəli şəkildə büruzə verir. Bu ölkələrdə dini mərasimlərə də diqqət yetirilir, kafelərə və idman oyunlarına qatılmaq marağı da güclüdür. Minlərlə gənclər təbiiq incəsənət yaradıcılığı ilə də məşğul olurlar. Bu ölkələrin mədəni asudə vaxt mərkəzlərinin elmi-texniki əhatə dairəsi bütün maraqların ödənilməsinə imkan yaradır.

Deməli, hər bir ölkənin elmi-texniki inkişaf səviyyəsi, sosial və mənəvi inkişafı mədəni asudə vaxt mədəniyyətinin inkişafına birbaşa təsir edir, onun ənənəvi fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

Adı çəkilən ölkələrdə asudə vaxt mədəniyyətinin rəngarəngliyi onlardakı demokratik mühitin, iqtisadi şəraitin başqa yerlərdən daha fərqli olmasından da asılıdır.

Digər tərəfdən inkişaf etmiş bu ölkələrə dünyanın hər yerindən insanların daha fəal olan kateqoriyalarının emiqrasiyası mövcuddur. Onların ənənələri, mədəniyyətləri, sosial fəaliyyətləri hesabına inkişaf etmiş ölkələrdə rəngarəng asudə vaxt mədəniyyəti təşəkkül tapmışdır.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında, yaxud Kanadada milt mədəniyyətlərarası inteqrasiya azad mədəni asudə vaxt fəaliyyəti mühiti yaratmışdır. Mənəvi tələbatın bütün tələblərinin ödənilməsi üçün mövcud olan mühit hər bir fərdə öz biliyini artırmaq, həvəskar birliklərdə yaradıcılıqla məşğul olmaq, milli bədii-estetik irsin öyrənilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərmək şəraitini yaradır.

Eyni zamanda mədəni asudə vaxt mərkəzlərində insanlar incəsənət əsərləri ilə tanış olurlar, idman bölmələrində sağlamlıq prosesini yaşayırlar, maraqlı görüşlərin iştirakçılarına çevrilirlər.

Adı çəkilən kapitalist ölkələrində aşağıdakı istiqamətlərdə fəaliyyət göstərən mədəni asudə vaxt sferası formalaşmışdır:

1. Milli mədəniyyət parkları, təbii-tarixi əhəmiyyətli istirahət zonaları, meşələr və s. mənəvi əyləncə guşələri yaradılıb;
2. Xüsusi qurğularla təchiz olunmuş istirahət ba-

zaları, idman və əyləncə kompleksləri bir çox mədəni asudə vaxtın səmərəli təşkilinə dair işlər görür. Həmin asudə vaxt mərkəzləri aşağıdakılardır:

- İdman-tamaşa müəssisələri, idman-konsert kompleksləri, basketbol, beysbol, futbol, xokkey əraziləri, stadionlar, idman klubları, maşın yarışları təşkil olunan metodromlar və s. idman-tamaşa müəssisələri kompleksinə daxildir.

- İdmanla daha fəal şəkildə məşğuliyət bazaları: Çimərliklər, qayıqlar olan stansiyalar, buz üzərində oyun obyektləri, üzgüçülük bölmələri, güləş, karate, zdüdo zalları və s. həmin baza kompleksinə aiddirlər.

- Rekreativ əyləncə mərkəzləri əsasən bağları, şəhər parklarını, uşaq əyləncə meydanlarını, zooparkları, attraksionların məşğul olduqları evləri və şəhərcikləri, gülüş otaqlarını, kompüter mərkəzlərini və s. əhatə edir.

3. Bu ölkələrdə idman komplekslərindən başqa, mədəni asudə vaxt yaradıcılıq mərkəzləri və digər mədəniyyət müəssisələri də vardır, sirkələr, estrada konsert mərkəzləri və s. fəaliyyət göstərir. Təqaüdçülərin, peşəkarların, gənclərin, dindarların, ailələrin və s. sosial təbəqələrin mədəni asudə vaxtını təşkil edən klublar hər bir fərdə differensial şəkildə yaşamaqla mənəvi tələbatları ödəmək üçün konkret işlər görürlər. Bu tələbatları ödəmək üçün diskoklublar, xor, xoreografiya, bədii yaradıcılıq mərkəzləri və studiyaları fəaliyyət göstərir.

Ümumi maraqları olan insan birliklərinin mədəni asudə vaxt fəaliyyətlərini tənzim etmək və səmərəli etmək üçün həvəskar yaradıcılıq birlikləri təşkil olunur.

Fəaliyyətdə olan mədəni asudə vaxt mərkəzlərinin nəzdində kitabxanalar, oxu zalları, musiqili-maarifçilik salonları, lektoriyalar, məsləhət-informasiya mərkəzləri və s. yaradılır.

4. Asudə vaxtın səmərəli təşkilində mehmanxana-turist müəssisələri də maraqlı iş ənənələrinə malikdir. Bu müəssisələr sırasına otelləri, turist komplekslərini, ekskursiya mərkəzlərini, dəniz səyahətlərini təşkil edən istirahət bazalarını və əyləncə mərkəzlərini, turist qatarlarını və s. aid etmək olar.

İnkişaf etmiş kapitalist ölkələrində mədəni asudə vaxtın turizm forması XX əsrin 60-cı illərindən daha güclü təşəkkül tapmağa başlamışdır.